

בפר לתיעוד

מלחמת צרפת-פרוסיה והנקודה היהודית בראי העיתונות העברית: מותם של יוסף קניסברג הברלינאי בקרב ווערטה ושל ר' פייבוש ליאון האלזאסי בקרב סדאן

משה הרפז

שלום השקט היתה בארץ ואירופא כולה ישבה לבטח ואין מחיר גם מרחוק לא נראו אותות מלחמה ולפתע פתע נשמע קול תרועת מלחמה גדולה, וסערה מתחוללת לאחוז בכנפי הארץ. ממשלת צרפת קראה מלחמה על ממשלת פרוסיה [פרוסיה], קראה והניחה למלחמה בימים אחדים מבלי אשר הרעה פרוסיה לצרפת רעה, נראית ומורגשת לעין. לא נגעה פרוסיה בצרפת לרעה לא שלחה ידה להפריע מנוחתה ולא על דבר גזל משפטה קמה צרפת עליה כי אם על דבר המלך אשר אמרה שפאניא [ספרד] לבחור להם.¹

ב־19 ביולי 1870 פרצה באופן רשמי מלחמת צרפת-פרוסיה לאחר שצרפת הכריזה מלחמה על פרוסיה. באותו יום הגיש השליח הצרפתי את הכרזת המלחמה לקנצלר הפרוסי, אוטו פון ביסמרק. בתקופתנו נראית העילה למלחמה כלקוחה מעידן של מושגים אחרים. שתי המדינות נלחמו זו בזו בשל ניסיון להמליך את הנסיך ליאופולד, אחיו של מלך רומניה, מבית הוהנצולרן הפרוסי, למלך ספרד, לאחר הדחתה של המלכה איזבלה השנייה ב־1868 והתפטרותה הרשמית ב־1870. אומנם הנסיך, בעצה סמויה של מלך פרוסיה, ראש בית הוהנצולרן, הסיר את מועמדותו, אך הקיסר הצרפתי לא הסתפק בכך. הוא חש כי צרפת מאוימת בידי הפרוסים הן מצפון הן מדרום, הציב אולטימטום ויצא לקרב בתואנה שפרוסיה מיאנה להבטיח שגם בעתיד לא יוכתר נסיך כלשהו מבית הוהנצולרן למלך ספרד. רוב ההיסטוריונים מחזיקים בדעה שדי היה לקיסר הצרפתי בהסרת מועמדותו של ליאופולד ולא להתעקש על איסור גורף של צאצא מבית הוהנצולרן, אך הקיסר נפל בפח שטמן לו הקנצלר. המלחמה בין צרפת לפרוסיה, שאליה הצטרפו ממלכות ודוכסיות גרמניות, לימים המסד לגרמניה המאוחדת, פרצה.

תמונות המלחמה עולות מעיון בעיתונים בשפה העברית שיצאו לאור באירופה וכיסו את התקופה הרלוונטית: הכרמל (וילנה, רוסיה הצארית), הלבנון (ראה אור

בפריז עד 2.9.1870), המגיד (ליק, פרוסיה) ועברי אנכי / העברי (ברודי, אוסטריה). ההודעות נמסרו למערכות העיתונים וכתבי העת בידי עיתונאים וסוכני ידיעות אחרים באמצעות הטלגרף. באותה תקופה הופיעו העיתונים אחת לשבוע ולכן היה פער זמנים בין האירוע בפועל למועד פרסומו. הקיסר הצרפתי נכנע ב־2 בספטמבר 1870 בסיום יום קרב סדאן (Sedan). הוא שלח אל המלך הפרוסי את חרבו בצירוף איגרת: "אז שלח הקיסר נאפאלעאן [נפוליאון השלישי] את אחד מרואי פניו אל מלך פרייסען [פרוסיה] ובירו חרב הקיסר עם מכתב ממנו להמלך. בהמכתב היה כתוב לאמר: 'אחרי כי יגעתי ולא מצאתי את המות אשר בקשתיו על שדה המערכה על ידי כדור מות, לא נשאר לי רק להניח חרבי לרגלי הוד מלכותך!'"²

צרפת שיצאה בהכרזת המלחמה על פרוסיה, מצאה עצמה מנוצחת. פריז, המעוז הצרפתי האחרון של צבא הלואר, נכנעה ב־28 בינואר 1871. חבלי אלזס ולורן עברו מצרפת לידי פרוסיה ועל צרפת הוטל תשלום כופר. למלחמת צרפת־פרוסיה היו השלכות נוספות על עיצוב אירופה: בעקבותיה הוקם הרייך הגרמני השני מאיחוד פרוסיה עם ממלכות ונסיכויות גרמניות, ומלך פרוסיה, וילהלם, הוכתר כקיסר; הוקמה הקיסרות האוסטרו־הונגרית מצירוף אוסטריה והונגריה; צרפת הקימה את הרפובליקה השלישית; איחוד איטליה הושלם בחילופי שטחים עם אוסטריה וצרפת; ומדינת הוותיקן הצטמצמה בשטחה לקריית הוותיקן הנוכחית.

מטבע הדברים נמצאו היהודים משני עברי המתרס המלחמתי במצב של התגוננות מתמדת. למרות השתתפותם במאמץ המלחמתי היה עליהם להפגין פטריוטיות וסולידריות מקומית ולהדוף אמירות אנטישמיות והאשמות בבגידה במולדת וריגול עבור הצד האחר. בעיתון הכרמל נכתב: "וגם היהודים אזרחי שתי המדינות הפליאו להוכיח, בנפשם ומאודם כי יקר פדיון כבוד מלכם ותשועת ארצם בעיניהם"³.

המלחמה גבתה משני הצדדים הניצים אבדות – חללים ופצועים. יהודים שירתו בשני הצבאות – הצבא הפרוסי המאוחד והצבא הצרפתי. הם גם תרמו, מעבר להשתתפות פיזית בקרבות, סכומי כסף לשני הצדדים. משפחת יעקב רוטשילד תרמה 115 אלף פרנקים לאוצר הצרפתי,⁴ ואילו אברהם אפפענהיים מפרנקפורט על נהר מיין תרם ארבעה מיליון פרנק, והגביר זיגפריד 50 אלף טאלר לקופת המלחמה הפרוסית.⁵

בצבא הצרפתי שירתו 617 קצינים יהודים: 202 בחיל הרגלים, 99 פרשים, 116 תותחנים, 108 במקצועות נוספים ו־92 – אחוז גבוה מתוך הקצינים – רופאים.⁶ לא איתרתי בעיתונים נתונים כלשהם על חוגרים יהודים ששירתו בשני הצבאות. וכשמדובר בכוחות של מאות אלפים הסברה מוליכה לאומדן של כמה אלפים. כמו כן אין נתון כלשהו על המשרתים היהודים בצבא פרוסיה ובצבאות הנלווים לו.

בדרך כלל לא הרחיבו העיתונים בנושא ציון ההרוגים ושמותיהם. פה ושם הופיע שם של פלוני אם היה מדובר בנסיך, בגנרל או במרשל שנהרגו, נפצעו או נלקחו בשבי. רק שתי ידיעות על מותם של יהודים פורסמו בהרחבה. מותם של ר' פייבוש ליאון

האלזאסי בקרב סדאן ושל יוסף קניסברג הברלינאי בקרב ווערטה (וורט אם רייך – Wörth am Rhein). החלל היהודי הראשון שידיעה על מותו פורסמה בעיתונות העברית היה קניסברג מברלין:

ביום כ"א לירח זה [21 באוגוסט 1870] הובל לקבורות ישראל איש מלחמה יהודי אשר גוע ומת מסיבת פצעיו על שדה־קטל במלחמה אצל ווערטה. המנוח ה' יוסף קעניגסבערג בן הערץ [ה'ר"ץ] קעניגסבערג מעיר בערלין [ברלין] היה גם במלחמה בשנת 1866 [אוסטריה־פרוסיה], והצטיין עצמו גם אז ע"י אומץ רוחו ותכונותיו הישירות. בהמלחמה אצל ווערטה נפצע ברגלו; פקיד [קצין] הגדוד שעמד בו צוה עליו לעזוב מקום הסכנה וללכת אל המקום הנודע לחבוש הנפצעים; אך הוא מיאן לסגת אחור ויפרוץ הלאה עם יתר אנשי הגדוד – חיש אח"כ פגע בו כדור מות והובל להיידעלבערג [היידלברג] לבית החולים שם הוציאו הרופאים את הכדור מגופו, אך אחרי האפערציאן [ניתוח] גוע וימת בשנת העשרים ושש לימי חייו. – אמו שבאה להפוך משכבו בחליו העצימה את עיניו. בהיות אביו עשיר גדול הובא המת על הוצאותיו לעיר מולדתו בערלינה והיום בא לקבר ישראל ורב אדם אחריו הלכו ללוותו לבית עולמו. הקבורה היתה בכבוד הצבא. גדוד חיל מצבא הגרדע [משמר] עמדו תחת הנהגת פקיד החיל רעק [ר"ק] והרימו כלי הקרב למעלה ובעת קבורתו ירו שלוש פעמים. תנצב"ה.⁷

מעניינת העובדה שקרבות ווערטה הם נקודת ההשקה בין היהודי שנלחם מטעם הצבא הפרוסי ובין היהודי שנלחם בשורות הצבא הצרפתי. הם לא נפגשו בפועל בווערטה כי האחד נהרג בה והשני החל את לחימתו לאחר הקרבות. הקרבות החלו ב־5 באוגוסט 1970 והסתיימו בניצחון הפרוסים ב־6 באוגוסט. העיר עברה מצד לצד אך בסופו של יום נוצח המרשל הצרפתי מק־מהון⁸ על ידי מחנהו של יורש העצר הפרוסי שתקף את הצרפתים בכוח של יותר מפי שלושה, שהוא היחס המקובל בין תוקף למגן. בקרבות ווערטה נטלו חלק גם כוחות צבא מאפריקה; ליתר דיוק מתנדבים מאלג'יריה שאותם שלח האמיר עבד אל־קאדר⁹ להילחם לצד הצרפתים:

גם העמיר [אמיר] עבד־אל־קאדער הגבור הנערץ התנדב לבא לעזרת צרפת. ואלה דברי המכתב אשר שלח לשר היועץ על ענייני המלחמה: "הודות לאל עליון. אל השר המצביא הגבור הנעלה שר יועץ מלחמה. שמענו את קול הקריאה כי צרפת חפצה אשר האבק שרפה ידבר בשער את איוביה [אויבה] הפרוסים – ה' יכניעם לעפר! – וכי הקיסר האדיר מאד – ה' יחנהו בכל טוב! – הסכים כי בני חיל אפריקא יצאו חלוצים לפני צבאותיו".¹⁰

כוח המשלוח האלג'ירי כונה "הציידים מאפריקה" (Chasseurs D'Afrique) ושימש בתפקיד הקרוי היום "פלוגת החוד". האלג'ירים נשלחו לקרב ווערטה אך הובסו. חלק מהם נפל בשבי וחלק נסוג והצליח לשרוד.

באותה עת היה ר' לייבוש ליאון כבן חמישים. הוא היה תושב אלזס שלמד בבחרותו בישיבה והוסמך לרבנות, יצא לאחר מכן לאלג'יר בשירות הצבא הצרפתי וקודם לדרגת

קצונה: לוטננט. לאחר שחרורו חזר לאלזס ושימש כמורה לעברית בעיר קטנה בסמוך להגנאו (Haguenau). לאחר המפלה הצרפתית בווערטה שב ליאון והצטרף לצבא הצרפתי. הוא אסף סביבו כמאתיים לוחמים ששרדו מכוח האלג'ירי והקים כוח שניהל מלחמת גרילה כנגד הפרוסים בהרי ווז' (Vosges). לאחר מכן הצטרף לכוחות המרשל מק מהון בסדאן, שם מצא את מותו ב־1 בספטמבר 1870. הידיעה הראשונה על מותו ראתה אור ב־2 בדצמבר 1870 בעיתון עברי אנכי. כחודש לאחר מכן, ב־12 בינואר 1871, פורסמה כתבה נוספת על מותו של ליאון, אומנם בשינויי נוסח אך באותה הרוח, בעיתון הכרמל.

חיש אחרי שמעו ממלחמת "ווערטה" אמר למשמרתו הנכבדה "נואש" (התפטר) וילבש בגדי אנשי צבא תלבושת, ויתלקטו אליו 200 איש אשר נפזרו לכל רוח במלחמת "ווערטה" וכלם יחד שמו פניהם דרך הוואגעזען [ווז']. פייביש היה לראש להטורקאס, זופען, ושאר [אלג'יראים]. להטורקאס היה אהוב מאד יען הבין לדבר בשפה ערבית. ותמיד התאמץ להרגיז מערכות האשכנזים [הגרמנים] ממנוחתן, ולא אחת ולא שתיים התגר בהן מלחמה עד שפך דם. ויהי והם והנה פרצו אליו ואל מחנהו הקטנה גדודי פרוסיא (הווארן [הוסרים]) ואז התפלל פייבוש תפלת שחרית ותפלין על ידו ועל ראשו. חיש עלה עם התפלין על סוסו, וישרוק לאנשיו הנפזרים, וברב כח הדחיף את אויביו מדחי לדחי! התפלין על ראשו ועל ידו השמאלית, וחרב בידו הימנית, ובהם הרדיף האויב עד צאבערן [צוויברוקן – Zwebrücken].

פייבוש בקע את מערכות רבות והתחבר עם מערכת מאק מאהאן [מק־מהון] אשר היתה מועדה אז ללכת דרך "סעדאן" [סדאן]. אבל שם נפל חלל! נפל נפל, קודם הקאפיטולאציאן [הסכם הכניעה] של סעדאן. היהודים ההיו בהצבא התאכלו עליו אבל גדול, יען ידעו כי אהבתו לארצו הסבה צרות גדולות להפרייסען [פרוסים] ותמיד הרגיזם ממנוחתם, וכלם החליטו לאמר 'מי יודע לולא נפל פייביש, אם לא עלה לגדולה להיות מארשאלל חכם ונבון ובעוז רוחו עלתה בידו לתת עזר ומשען למעטץ [מץ – Metz], כי היה גבר אשר לא יחת מפני כל!¹¹

העיתון הכרמל בחר לסיים את הכתבה בדבר ר' פייבוש ליאון במסר על נאמנות היהודים לארצם: "והיה ר' פייביש לנס ולאות כי גם היהודים שומרי תורה ונוצרי פקודיה יכולים להלחם בעד ארץ מולדתם ולהקריב את חייהם על מזבחה".¹² לצערנו, תרומת היהודים המקומיים בשתי המדינות במאמץ המלחמתי, הן בהשתתפות במלחמה והן בתרומה כספית, לא מנעה אנטישמיות.

הערות

- 1 הכרמל, 27.7.1870, עמ' 4.
- 2 המגיד, 7.9.1870, עמ' 4.
- 3 הכרמל, 4.9.1870, עמ' 4.
- 4 הלכנון, 11.8.1870, עמ' 2.
- 5 הכרמל, 4.9.1870, עמ' 4.
- 6 שם, שם.
- 7 המגיד, 7.9.1870, עמ' 4. על הידיעה חתומה סוכנות הידיעות Israelit.
- 8 פטריס דה מק־מהון, לימים נשיאה הראשון של הרפובליקה השלישית (1873-1879).
- 9 עבד אל־קאדר אל־ג'זירי היה מנהיג סופי שהנהיג את ההתנגדות האלימה נגד השתלטות צרפת על אלג'יריה בשנים 1832-1843. לאחר כניעתו נכלא בצרפת ונחון ב־1852 בידי נפוליאון השלישי.
- 10 הלכנון, 4.8.1870, עמ' 3.
- 11 עברי אנכי, 2.12.1870, עמ' 2. הידיעה נמסרה בידי כותב העתים שחתם בשם בר־ת־נ"ח.
- 12 הכרמל, 12.1.1871, עמ' 4.